

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TINISH BELGILARINI ISHLATILISHI**G‘ofurova Maxsudaxon Murodjon qizi**

Qo‘qon Universiteti Boshlang‘ich Ta‘lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Ertangi kuning bugun nima qilayotganinga bog‘liq (Mahatma Gandi)

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tinish belgilari o‘quvchilarni yozishida tinish belgilarini to‘g‘ri o‘rgatish. Boshlang‘ich sinflarda tinish belgilarini o‘rgatishning muhim qismi hisoblanadi. Tinish belgilari yordamida so‘zlar va gaplarni qanday to‘g‘ri yozilish kerakligini, yozuvni o‘qish va tushunishni osonlashtiradi. Punktatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta‘lim, punktatsiya, tinish belgilari, vergul, so‘roq, undov, nuqta, tutuq belgisi, ikki nuqta, metodikalardan foydalanish.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga tinish belgilarini ishlatishni o‘rgatish, ularni yozuv va o‘qish jarayonida mustahkam qilishning asosiy qadamlaridan biridir. Boshlang‘ich sinflarda ona tili fani yetakchi rol o‘ynaydi. Ona tilini o‘rganish orqali o‘quvchilar fan asoslarini ongli o‘zlashtira oladilar. Fikr doiralarini kengaytirib, bilish qobiliyatlarini va mustaqil ishlash malakalarini egallaydilar. Tinish belgilarida ma‘lumotlarni mustahkamlash, o‘z fikrlarni ifodalash, yozuv orqali ifodalashga o‘rgatiladi. Tinish belgilarini qanday qo‘yishni boshlang‘ich sinflarda asosan o‘rgatiladi. Boshlang‘ich ta‘limda bilimlarni puxta egallasa, tinish belgilarini qo‘yishni o‘rgatish bu bõyicha kònikmalarni paydo etish ahamiyatidan biri hisoblanadi. Sababi, tinish belgilarini o‘rgatish orqali ularning intonatsiya jihatidan to‘g‘ri gapirish, to‘g‘ri yozish ko‘nikmalarini rivojlanadi. Muayyan milliy til grafikasi (yozuvi) 2 xil vositadan: harflar (alifbo) va tinish belgilari (punktatsiya) tizimidan iborat. Punktatsiya tarixi, punktatsion tizimning paydo bo‘lishi, tinish belgilarining soni turli tillarda turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, punktatsion tizim hozirgi ma‘no va ko‘rinishda G‘arbiy Yevropa tillari yozuvlarida 15—16-asrlarda, rus yozuvida 18-asrda, o‘zbek yozuvida esa 19-asrning 2-yarmida paydo bo‘lgan. Yoki ingliz tili punktatsion tizimida apostrof va defis ham tinish belgisi hisoblanib, ularning jami 12 ta bo‘lsa, hozirgi o‘zbek Punktatsiya quyidagi 10 ta tinish belgisidan iborat: vergul, ikki nuqta, ko‘p nuqta, nuqta, nuqtali vergul, so‘roq belgisi, tire, undov belgisi, qavs, qo‘shirnoq. Punktatsiyaning qo‘llanishida ham tillararo tafovut bo‘lishi mumkin, Masalan, ispan tilida so‘roq va undov belgilari gapning boshida va oxirida qo‘yiladi.¹

Punktatsiya tilning sintaktik qurilishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yozma nutqni to‘g‘ri, ifodali, aniq bayon qilishda, uning uslubiy ravonligini, tez tushunilishini ta‘minlashda muhim vositadir. O‘z navbatida, muayyan tildagi Punktatsiya an‘analarining mustahkamlanishi va takomillashuvida taniqli yozuvchilarning ijodi hamda tinish belgilarining qo‘llanish kridalarini belgilovchi va tartibga soluvchi tilshunoslar faoliyati katta ahamiyatga ega bo‘lib kelmoqda. Yozma nutq bexato va chiroyli bo‘lishi bilan birga, harf va so‘zlarning ma‘lum qonuniyat asosida o‘zaro birikuv, tinish belgilari, har xil ajratishlar: xatboshi (abzas), bo‘lim, bob kabilar orqali voqelanadi.

¹ Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. T., Nosir, 2009

Punktuatsiya tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qoidalar yig‘indisidir. “Punktuatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi”. Boshlang‘ich sinflarda to‘rtta tinish belgisi: gap oxirida nuqta, so‘roq, undov belgisi hamda uyushiq bo‘lakli gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o‘rgatiladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘rgatiladigan tinish belgilari kam bo‘lishiga qaramay, o‘qituvchi har bir sinfda tinish belgilari ustida muntazam ish olib borishi zarur.²

Punktuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o‘zaro ta‘sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo‘yishda, avvalo, bayon etadigan fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun tomoni gapning qurilishiga ham ta‘sir qiladi. Shuning uchun o‘quvchilarga tinish belgilarining qo‘llanilishini o‘rgatishda biror gapda tinish belgilarini qo‘llashni belgilaydigan semantik-sintaktik tamoyilga asoslaniladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o‘qituvchi, avvalo, ularning yozma nutqda ishlatilishi va o‘rnini ko‘rsatadi. Tinish belgisi fikrni to‘g‘ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi. Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan (tinish belgilari qo‘yilmagan) yaxlit matn o‘qitiladi; o‘quvchilar bunday matnni o‘qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tinish belgilarini o‘rgatish, bu bo‘yicha ko‘nikmalar paydo etish ahamiyatli ishlardan biri. Sababi, tinish belgilarini o‘rgatish orqali ularning intonatsiya jihatdan tog‘ri gapirish, tog‘ri yozish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bolalar maktabga kelib gap bilan ishlashadi, har bir gapning oxiriga nuqta qo‘yilishi kerakligi eslatib o‘tiladi. Shuningdek, yozishda birinchi navbatda nuqta bilan tamomlanadigan so‘zlardan boshlab o‘rgatiladi. Shuning uchun, eng dastlab bolalar nuqta bilan, undan keyin esa so‘roq belgisi bilan tanishadi. Bu faqat amaliy ishning jarayonida ko‘rsatilib, gapirganda bir gap ikkinchi gapdan oz pauza bilan bo‘linib turadiganligi, tovush ozgina pastroq aytilishini o‘qituvchi o‘zi ko‘rsatadi. Yozishda nuqta belgisi bilan belgilanadi. Bu gapning tamomlanganini ko‘rsatadi. Bu tayyorlangan tizim bo‘yicha ko‘rsatiladi va o‘quvchilarning o‘zlariga aytirib, o‘rgatilib boriladi. O‘qitish jarayonida o‘quvchilar nuqta, so‘roq belgisi, ko‘p nuqta, vergul, undov belgilari bilan tanishadi. Sodda bir necha topshiriqlardan keyin ularda ko‘nikma paydo bolib, ularning ayirmasini tushinib boradi. Tinish belgilari gap qismlarining o‘zaro logik-grammatik munosabatlarini ko‘rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi.³

Ona tili darslarida o‘quvchilarni grammatik tushunchalar bilan tanishtirish jarayonida ularda to‘g‘ri yozuv malakasi ham shakllantiriladi va imlo qoidasini o‘zlashtirishga asos solinadi. Imlo qoidalari bir so‘znigina emas, balki umumiylik mavjud bo‘lgan butun so‘zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so‘zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan me‘yorga muvofiq butun so‘zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. SHuning uchun har bir darsda imlo ustida ishlash muxim vazifa sanaladi. O‘quvchilarga tinish belgilarini ishlatish qoidalarini to‘la singdirish, ularni tinish belgilarini o‘z o‘rnida ongli ishlatishga o‘rgatish maqsadida sintaktik-punktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qo‘yish, ta‘kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

² "Ona tili darsliklari" 1- 4-sinf. T.: «O‘qituvchi» 2018-2020.

³ "O‘qish kitobi". 2-sinf T.G‘affarova va boshqalar "Sharf" T-2018

Ona tili darslarida so'zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o'qituvchi 1-sinf o'quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo'yilishi bilan amaliy tanishtiradi. ⁴O'qituvchi aniq misollar bilan sanab ko'rsatilgan so'zlardan oldin ikki nuqta qo'yilishini, har bir so'zning vergul bilan ajratilishini ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar tinish belgining nomini aytadilar, o'qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. Shunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o'stirib boradi. O'quvchilarga tinish belgilarini ishlatish qoidalarini to'la singdirish, ularni tinish belgilarini o'z o'rnida ongli ishlatishga o'rgatish maqsadida sintaktikpunktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qo'yish, ta'kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

Ona tili darslarini o'qish darslari bilan bog'lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning metodik shartlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar bu darslarda sintaksis sohasidagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o'qish, so'zni aniq ishlatish, o'z fikrlarini grammatik to'g'ri shakllantirishga o'rganadilar. SHunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og'zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinflarda tinish belgilari mavzusi boshqa mavzular tarkibiga singdirib yuborilgan. Masalan: „Gap“ mavzusida shunday qoida bor: „Xabar mazmunidagi gapning oxiriga nuqta (.) qo'yiladi. So'roq mazmunidagi gapning oxiriga so'roq bel gisi (?) qo'yiladi. His-hayajon mazmunidagi gapning oxiriga undov belgisi (!) qo'yiladi. „Gap va so'z“ mavzusida „gap“ ga berilgan ta'rif bor: „Gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi. ⁵Gapning oxiriga nuqta (.), so'roq belgisi (?) yoki undov belgisi (!) qo'yiladi. Ko'rib turganimizdek tinish belgilari „gap“ mavzusi bilan birgalikda tushuntiriladi. Lekin tinish belgilari uchun alohida mavzu bo'lsa, o'quvchilar bu mavzuni tushunishlari osonroq bo'lardi. Tajribadan ma'lumki, nafaqat o'quvchilar balki katta yoshdagi insonlar va hatto ba'zi o'qituvchilar ham diktant yozganlarida ko'p holarda orfografik xato emas, punktuatsion xatolarga yo'l qo'yishadi. Tinish belgilari haqidagi mavzuni 1-sinf ona tili darsliklaridan boshlab berib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda ona tili – nutq, o'qish va yozish sohasidagi ko'nikma va malakalar o'quvchilar o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasi hisoblanadi. Bola o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash bilan birinchi navbatda, o'z ona tilini o'rganishi zarur. Chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni o'qitish vositasi hamdir, jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o'rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida rol o'ynaydi. Shunday ekan o'quvchilarni boshlang'ich sinflardanox xatosiz va to'g'ri yozishlariga alohida e'tibor berish, ularning imloviy savodxonliklarini to'g'ri rivojlantirib borish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. T., Nosir, 2009.
2. „Alifbe“ R.Safarova va boshqalar “O'qituvchi” T-2020

⁴ „Alifbe“ R.Safarova va boshqalar “O'qituvchi” T-2020

⁵ O'qish kitobi”. 4-sinf S.Matchonov va boshqalar “Yangiyol poligraf servis” T-2020

3. “O‘qish kitobi”. 1-sinf T.G‘affarova va boshqalar “Sharf” T-2019
4. “O‘qish kitobi”. 2-sinf T.G‘affarova va boshqalar “Sharf” T-2018
5. “O‘qish kitobi”. 3-sinf M.Umarova va boshqalar “O‘qituvchi” T-2019
6. O‘qish kitobi”. 4-sinf S.Matchonov va boshqalar “Yangiyol poligraf servis” T-2020
7. "Ona tili darsliklari"1- 4-sinf. T.: «O‘qituvchi» 2018-2020.
8. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
9. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.